

הם פירושיו של בן מקומו של הרי"ף⁴² וכנראה אף אחד מתניכי בית מדרשו כפי שיתברר בעה"י במ"א, ומכאן ערך מיוחד להם. ועיין עכשיו במאמרו של ש' אברמסון נ"י, המשער שאפשר ש"פי' הלכות לבן פלאת" הנזכר ברשימת ספרים אחת⁴³ הוא אולי פירוש ר' יוסף בן פלאט⁴⁴.

ד. שרידים מספר תשלום בערבית על הלכות הרי"ף

לאחד מבני זמנו של הרמב"ם

בשנת תרצ"ד פירסם רב"מ לוינ ע"ה ב"גנזי קדם" שלו⁴⁵ "שלשה דפים בלתי תכופים זה לזה מחבור אחד בכ"י בריטיש-מוזעאום (OR. 5563 F.) למס' ב"ק וב"מ. הדף הראשון מתחיל בפ' הכונס. השני מסוף פ' הכונס וריש פ' מרובה. והשלישי מתחיל בבא מציעא"⁴⁶. לוינ הניח אפוא, שקטעים אלה כוללים ארבעה חלקים מפירוש למסכתות בבא קמא ובבא מציעא ואף פירסמם בשם "פירוש בערבית למסכת ב"ק וב"מ"⁴⁷. כעשר שנים לאחר מיכן פירסם את הקטעים השייכים לענייני מסכת ב"ק שוב פעם בכרך האחרון של "אוצר הגאונים" שלו למסכת זו בשם "פירוש קדמון בערבית למסכת בבא קמא"⁴⁸.

ואילו השם אבן פלאט וכתביו הוא שגיאה (עמ' 297). ברם, דבר זה אינו נראה. ששם אביו אינו פלטי אלא ר' יהודה, כבר העיר פרופ' אסף (ק"ס, שם, עמ' 233). ואולם יש להעיר שאין גם להניח, שהשם פלטי המפורסם נשתבש לשם אבן פלאט וכתביו השונים ובמיוחד בפרובנס, שבספרי חכמיה נזכר ר"י בן פלאט לרוב. ומאחר שמתוך תשובה אחת, שנתפרסמה ע"י פרופ' אסף, אנו למדים, ששמו המלא היה ר' יוסף בר' יהודה בן פלאט (ספרן של ראשונים, ירושלם תרצ"ה, עמ' 200), הרי ששם אביו היה ר' יהודה ואילו שם המשפחה היה אבן פלאט, שנשתבש, כנראה, ע"י המעתיקים שיבושים שונים ואולי גם לשם "בן פלטי" המפורסם יותר. והשערת הזויה, ששיער מאן, לא מן השם הופרכה אלא שאף לא הוכחה עדיין. ורק העיון בדברי תורתו של "בן פלטי" יוכל להכריע. ועי' כעת אברמסון בק"ס, שנה כו, עמ' 92, הע' 143. יש להעיר, שבאותה תשובה של רי"ן פלאט הנ"ל רק ר' אברהם בר' יצחק קורא אותו בשמו המלא (סש"ר, שם) ואילו רי"ן פלאט קורא לעצמו "יוסף בר יהודה ז"ל" (שם, עמ' 201). נראה, שחכמי פרובנס העדיפו לקרוא אותו ע"ש המשפחה "בן פלאט" או ע"ש מקומו "מקלעה חמאד" (עי' סש"ר, עמ' 33 ובמה שהעיר אסף שם, הע' 5, ורע"מ 200) ולא על שם אביו "ר' יוסף בר' יהודה" בלבד, כדי להבחין בינו ובין חכם פרובנסי קדמון אחר בשם זה, שחי אף הוא בתקופה ההיא — ר' יוסף בר' יהודה בר' משה הדרשן (עי' אסף, שם, עמ' 33, הע' 5; ועיין מש"כ למעלה, עמ' 6, הע' 37).

42 עי"ל, סה"ע 41. ועי' גם מש"כ ב"הערות לתולדות הרי"ף", למעלה, עמ' 284 ואילך.

43 ק"ס, שנה כו, סע"מ 84.

44 שם, עמ' 92, הע' 143.

45 ספר חמישי, סי' כט, עמ' 141—144.

46 שם, רע"מ 141. הפיזור הוא של לוינ.

47 שם.

48 אוצר הגאונים, כרך יב, חלק שלישי, עמ' 117—119. שם, עמ' 117, חזר לוינ על דבריו הנ"ל בדבר טיב הקטע עד כמה שהללו נוגעים לקטעים השייכים למס' ב"ק, והבטיח ליתן את הקטע

אמנם לא קל לדון בטיבו של הספר על סמך-השרידים שלפנינו, שנתפרסמו על ידי לוין, שכן מלבד מה שאין בהם אלא קטעים מועטים וקטנים מאד, שלושה דפים של כתב-יד שאינם מקיפים אלא ארבעה דבורים, שנים השייכים לענייני פרק הכונס, אחד השייך לפרק מרובה ואחד השייך לראש מסכת בבא מציעא, כאמור, הרי הקטעים המועטים והקטנים האלה לקויים, לרוב, בחסר⁴⁹. והדיבורים כולם כאחד קטועים, עתים בראשם⁵⁰, עתים בסופם⁵¹, ועתים בראשם ובסופם גם יחד⁵², כלומר, לא זו בלבד שאין לפנינו קטע שלם, אלא שבקטעים אלה אין למצוא אף דיבור שלם אחד.

אולם אף על פי כן נראה לי, שאפשר למצוא בכל אחד מארבעת-הדיבורים שבקטעים קטועים אלה זכר ואף ראיות לדבר, שקטעים אלה אינם אלא שרידים מספר תשלום על הלכות הרי"ף לבבא קמא ולבבא מציעא.

הקטע הראשון, דף א' של הכ"י⁵³, כולל את התחלת הפירוש האלמוני לפרק הכונס, שבו דן המחבר בבירור דינו של ר' יהושע⁵⁴, שאחד הפטורים מדיני אדם הוא "הפורץ גדר בפני בהמת חבירו"⁵⁵. הקטע נפסק באמצע הדיבור⁵⁶. דרכו של המחבר בקטע זה, כמו גם בקטעים הבאים שעליהם ידובר להלן, היא לעמוד על כל האפשרויות ההלכתיות בהבנת דברי חז"ל ועל הנימוקים בעד ונגד של כל אחת מהן והכל בלשון רחבה ולעתים אף נמלצת. כך, למשל, בקטע זה הוא מראה, שפירוש הדברים כמשמעם הפשוטה קשה וכי "רוב המפרשים הוקשה להם"⁵⁷ מתוך כך דין זה, והוא מביא משום כך פירוש מחודש

האחרון "הדף השלישי לריש ב"מ" באוצר הגאונים לב"מ. אבל לא נסתייעא מילתא ועם גמר אוצה"ג לב"ק נפסק פתיל חייו של רב"מ לוין ע"ה. וחבל על דאבדיו. וחבל אף שמפעלו לא זכה להשלמה.

49 ע"י גנו"ק, שם, עמ' 141, עמ' 142 ועמ' 144; אוצה"ג, שם, עמ' 117—118.

50 כך הקטע לסוף פרק הכונס שבראש דף ב של הכתב-יד, ע"י גנו"ק, שם, עמ' 142; אוצה"ג, שם, עמ' 118. לוין באוצה"ג, שם, הדפיס את הקטע הזה עם הקטע הקודם לו בהמשך אחד בלא לציין על ידי ריות מסוים את החסר שבין שני הקטעים (ע"י באוצה"ג, שם) אעפ"י שבהקדמתו הן בגנו"ק, שם, רע"מ 141 והן באוצה"ג, שם, עמ' 117, הוא כותב, שהדפים הם "בלתי תכופים זה לזה" (הפיזור — של לוין).

51 כך הקטע לראש פרק הכונס, גנו"ק, שם, עמ' 142 ואוצה"ג, שם, עמ' 118 (שם לא צויין החסר כמש"כ למעלה, הע' 50); וכן הקטע מפרק מרובה, גנו"ק, שם, עמ' 143 ואוצה"ג, שם, עמ' 119.

52 הקטע לראש מס' ב"מ, גנו"ק, שם, עמ' 143—144.

53 גנו"ק, שם, עמ' 141—142 ואוצה"ג, סע"מ 117 — עמ' 118.

54 לפנינו כך, אולם בתשובות הרמב"ם, הוצ' א' ח' פריימאן, ירושלים תרצ"ד, סי' שלט, עמ' 305: "רבי יהושע בן לוי". ואף מכאן שתיקונו של לוין בגנו"ק, שם, עמ' 141 ובאוצה"ג, שם, סע"מ 117, המוסיף "התנא", צ"ע. מלבד מה שאף בלא זה אין לגרוס "התנא", שכן לא התנא שנה ש"בכחול בריא חייב", אלא "התלמוד" הוא שמפרש את דבריו כך.

55 בבא קמא, נה, סע"ב.

56 ע"ל, הע' 51.

57 גנו"ק, עמ' 141 ואוצה"ג, סע"מ 117. כל התבאות, שאני מביא, הן על פי התרגום העברי שנתפרסם על ידי לוין.

ודין מחודש "לפיכך" וכו' ⁵⁸ ואף מוסיף, שפירוש זה כבר נתפרש על ידי רה"ג "וכן פירש רב האי גאון זצ"ל" ⁵⁹ ומביא אח"כ מעשה לסתור מתשובת הרמב"ם "לבני מרשיליא" ⁶⁰, הפוסק כמשמעות לשון חז"ל ודוחה את פירוש המפרשים, וייתכן, שהמשיך לדון עוד בעניין הנדון אלא שכאן מסתיים קטע זה והדיבור נפסק באמצעו ⁶¹. והנה, לפני דינו של ר' יהושע בגמרא במסכת ב"ק פרק הכונס נמצאת סוגיא שלימה בבירור ההלכה שבמשנה "ונעל בפניה כראוי" ⁶², שאין המחבר מדבר בה לגמרי, כלומר, המחבר האלמוני דילג בספרו על פירושו של כמעט עמוד שלם שבתלמוד. ואין לומר, שאולי בקטע שלפנינו חסרים פירושו למשנה ולגמרא שבראש פרק הכונס עד דבריו של ר' יהושע, שכן הקטע הזה דווקא אינו קטוע בראשו, והתחלתו "הכונס צאן לדיר ונעל בפניה כראוי פטור. ד' דברים אמ' ר' יהושע" וכו' ⁶³ מראה, שדין זה של ר' יהושע היה הענין הראשון שבפרק הכונס, שבו דן המחבר האלמוני בספרו. ותופעה זו, שמחבר המאריך בבירוריו אינו מפרש עמוד שלם שבגמרא, ועמוד שיש בו דברים הזקוקים לביאור — הרי אף רש"י, שבדונו בדברי ר' יהושע הוא מפרש כ"רוב המפרשים" ועומד על הנימוק שהביאו לידי פירוש זה בקיצור נמרץ ⁶⁴, מצא לנכון להאריך בדיבוריו בפירושם של דברי העמוד הזה ⁶⁵ — אומרת: דרשני.

אולם אם נניח, שזהו ספר על הלכות הרי"ף וספר שאינו פירוש סתם אלא ספר תשלום דווקא להלכות הרי"ף, תובן תופעה זו. הרי"ף בהלכותיו, כדרכו ⁶⁶, משמיט את רוב השקלא וטריא שבסוגיית התלמוד בראש פרק הכונס ומביא מתוכה אחר המשנה רק שתי ברייתות ⁶⁷, שאינן זקוקות לפירוש מרובה ⁶⁸, ולפיכך לא ראה גם המחבר האלמוני צורך לעמוד עליהם.

מאידך ראה המחבר לנכון להאריך בדיון בדברי ר' יהושע, תואיל והרי"ף בהביאו את דיונו של התלמוד בדברי ר' יהושע מוסיף תיבה אחת, שיש בה משום השלמת פירוש ⁶⁹.

58 גנז"ק, שם ואוצה"ג, רע"מ 118.

59 שם.

60 גנז"ק, סע"מ 141 — עמ' 142 ואוצה"ג, שם. האם זוהי התשובה שבתשובות הרמב"ם, הוצ' פריימאן הנ"ל, סי' שלט, או שמא השיב הרמב"ם שתי תשובות באותו עניין לצרפת הדרומית? וצ"ע. ועי' להלן, הע' 73.

61 גנז"ק, עמ' 142 ואוצה"ג, עמ' 118. ועי"ל הע' 50—51.

62 ב"ק, נה, ע"א, מראש העמוד עד קרוב לסופו.

63 גנז"ק, עמ' 141 ואוצה"ג, סע"מ 117. התיקון הוא של לוין.

64 עיי"ש ברש"י, סהע"מ, ד"ה אי בכותל.

65 עיי"ש ברש"י לאותו עמוד כולו, ומה גם בתוספות לשם.

66 עי"ל, הע' 35.

67 הלכות הרי"ף, ב"ק, רפ"ו, סי' קי (ד"ו, דף כג, סע"ב).

68 לברייתא הראשונה אין למצוא ברש"י אף מלה אחת ואף את הברייתא השניה אין רש"י מרבה לפרש.

69 עי' במקומות הנ"ל, הע' 35, ולענין של כאן במיוחד למעלה, עמ' 302, הע' 105.

בסוגיית התלמוד על דינו של ר' יהושע "הפורץ גדר בפני בהמת חבריו" נמצאת הקושיא "אילימא בכותל בריא בדיני אדם גמי נחייב" ⁶⁹. משמעות הקושיא כפשוטה היא, שיהא חייב על הזיקה של הבהמה. ואילו הרי"ף בהלכותיו כותב: "אילימא בכותל בריא בדיני אדם גמי איחויבי מיחייב אכותל" ⁷⁰, לאמור, הרי"ף הוציא על ידי תוספת תיבה אחת "אכותל" את הדברים ממשמעותם ופירש את החיוב לא על ההיזק שהזיקה הבהמה אלא על ההיזק שניזוק הכותל. לפיכך, אף על פי שבסופו של דבר אינו מקבל, כנראה, את פירושו של הרי"ף, אלא מביא את דברי הרמב"ם, מצא לנכון תחילה לפרש את דברי הרי"ף, לגלות את טעם פירושו המיוחד של הרי"ף על ידי שהסביר "שרוב המפרשים הוקשה להם" דין זה לפי משמעותו הפשוטה ו"לפיכך" יש לפרשו כפירוש מיוחד זה, להעיר על מקורו, ש"כן פירש רב האי גאון זצ"ל" ורק אחר כך להפריך אותו מאידך על ידי הבאת דברי הרמב"ם ⁷¹.

ואמנם כן מצינו אף למשלימו המובהק של הרי"ף, ר' משולם ב"ר משה מבדירש, שעל כוונת חיבורו לית מאן דפליג ⁷², שבספר ההשלמה שלו להלכות הרי"ף, בבא קמא, בפרק הכונס, הוא מגלה את טעמו של הפירוש המיוחד של הרי"ף ומביא את שיטת הרמב"ם המנוגדת לשיטת הרי"ף ואף מסבירה, ובתחילת הפרק דווקא ⁷³.

הדיבור השני הנמצא בראש דף ב' של הכתב-יד ⁷⁴ שייך, כפי שכבר העיר לוין ⁷⁵, לסוף פרק הכונס, אלא שלוין לא ציין את העניין שבסוף פרק הכונס, שבו דן הדיבור, וכן לא הסביר על סמך מה קבע, שהוא שייך לסוף פרק הכונס. כן לא העיר לוין על המקור של הירושלמי הנזכר בדיבור זה ⁷⁶. והן בלא ציון קשה לקבוע את מקורו, תואיל והמחבר האלמוני אינו מוסר כאן, בקטע של הדיבור שהגיע לידינו, את תוכן דברי הירושלמי הנזכר בקטע זה ושאוילי כבר הביאו קודם לכן ⁷⁷. נראה, שלוין קבע, שהדיבור שייך לסוף פרק הכונס, משום שבסופו נמצא הציון סליק פרקא ⁷⁸ ואח"כ מתחיל הדיון בעניין השייך לראש פרק מרובה אולם העיון בקטע מעורר ספקות בנוגע להנחת, שהדיבור שייך לסוף פרק הכונס בפרט ולגמרא מסכת בבא קמא בכלל.

69 כנ"ל, הע' 55.

70 הלכות הרי"ף, בבא קמא, פ"ו, ס' קיא (ד"ו, דף כד, רע"א).

71 ברם, מאחר שסופו של בירור זה חסר בכ"י, כאמור (ע"ל, הע' 51 והע' 50), לפיכך קשה לידע, אם המחבר נתכוין כאן להשיג על דעת הרי"ף, או שמא בסופו של הבירור חזר ותירצו.

72 על היקפו של ספר זה עי' מש"כ, לפ"ש, למעלה, עמ' 207.

73 ספר ההשלמה לסדר נויקין, חלק ראשון, פאריש תרמ"ה, דף כח, טור ב—ג. מדבריו של בעל השלמה, שם, משמע, שלא ידע על תשובת הרמב"ם לחכמי פרובנס, אלא על מה שכתב בחיבורו (יה"ח, הלכות נזקי ממון, ס"ד, ה"ב) בלבד; אבל צ"ע, ועי' למעלה, הע' 60.

74 גנ"ק, עמ' 142 — רע"מ 143 ואוצה"ג, עמ' 118 — רע"מ 119.

75 גנ"ק, רע"מ 141 ואוצה"ג, סע"מ 117.

76 גנ"ק, סע"מ 142 ואוצה"ג, סע"מ 118.

77 ועי' להלן, והע' 84.

78 גנ"ק, רע"מ 143 ואוצה"ג, רע"מ 119.

אמנם דיבור זה אינו שלם וחסר בו ראשו וכנראה אף עיקרו ולא נמצא ממנו בידינו אלא סופו בלבד. אולם סופו זה, שבו מובאת מחלוקת דייני המערב והרמב"ם בשם רבותיו ר' יוסף הלוי אבן מיגאש והרי"ף "במי שהפקיד אצל חברו חטים" וכו',⁷⁹ מעלה על הדעת את הסברא, שקטע זה שייך לפרק המפקיד שבמסכת בבא מציעא. ותימה, מה עניינו של דיון זה בתוך קטעים השייכים למסכת בבא קמא.

אולם אם נגיה, שדיבור זה הוא קטע מספר המוסב על הלכות הרי"ף, יובן, למה הביא המחבר את פסקם של דייני המערב ושל הרמב"ם בעניין הג"ל כאן, בסוף פרק הכונס, ולמה לא ראה צורך להביא את דברי הירושלמי ולא את ציון מקורו.⁸⁰ הרי"ף בהלכותיו סוף פרק הכונס מביא את דברי הירושלמי "חד בר נש... הרי זה נשבע ונוטל"⁸¹. העיון בדבריהם של דייני המערב מגלה, שהם ביססו את פסקם על יסוד ו"בהיקש למה שזכר בירושלמי" במקום זה.⁸² ומאחר שהם אמרו מה ש"היו אומרים בהיקש למה שזכר בירושלמי" הנ"ל ואילו הרמב"ם בשם רבותיו רי"ן מיגאש ורי"ף פוסק בניגוד ל"היקש" זה⁸³ והירושלמי ששימש מקור מחלוקתם הובא על ידי הרי"ף בסוף פרק הכונס, יובן, למה הביא המחבר את שיטת דייני המערב ואת דברי הרמב"ם בשם הרי"ף בספרו על הלכות הרי"ף בסוף פרק הכונס דווקא, ולמה לא ראה צורך למסור את תוכן דברי הירושלמי או לציין את מקורם.⁸⁴

הדיבור השלישי מתחיל בדף ב' של הכתב-יד⁸⁵, סע"א, ונמשך בע"ב שלאותו הדף ונפסק בסע"ב באמצע⁸⁶. בדיבור זה, שהוא פירוש לדברי המשנה "מרובה מידת תשלומי כפל", מוסר המחבר בלשון רחבה את מקורה של ההלכה השנויה במשגתנו "ואמרו חכמים זכרונם לברכה שתשלומי כפל... ולמדו דבר זה מתוך מאמר ה' הרם והנעלה מהיותו אומר על כל דבר פשע..."⁸⁷. ונשאלת השאלה: הרי לימוד זה נמצא בגמרא, שם: "מנה"מ דת"ר על כל דבר פשע..."⁸⁸, וחזרה זו על דברי הגמרא למה? ואין לומר, שהמחבר בפירושו למשנה הקדים להביא את הנימוק שבגמרא, הואיל וכן היו נוהגים המפרשים שנהגו כך, רק במקרה, שהפירוש שבגמרא לדברי המשנה נמצא בריחוק מקום מן המשנה או שהוא בא אגב שקלא וטריא ויש למצות את פירוש המשנה מתוך סוגיא

79 ע'י גנז"ק, סע"מ 142 והע' ב ואוצה"ג, רע"מ 119 והע' א.

80 וע'י להלן, והע' 84.

81 הלכות הרי"ף, ב"ק, ספ"ו, ס"י קכד (ד"ו, דף כו, סע"א).

82 ע'י כנ"ל, הע' 79 והע' 81.

83 עיי"ש.

84 ברם, ייתכן, שאף על פי כן הביא המחבר קודם את דברי הירושלמי או ציין למקומו.

85 גנז"ק רע"מ 143 ואוצה"ג, רע"מ 119.

86 שם, בהמשכו של העמוד.

87 שם.

88 ב"ק, ס"ב, ע"ב.

מסובכת שבגמרא, כפי שכבר העירותי במ"א⁸⁹, אבל כאן, בעניין הנדון, הרי גשנתה הברייתא המגלה את טעמה, את מקורה של המשנה, קרוב להשלמת המשנה ובצורה ברורה ביותר⁹⁰, ומה טעם להקדים ולהביא את דברי הברייתא הזאת כבר בפירוש למשנה.

אולם אם ננית שוב, שזהו ספרו המוסב על הלכות הרי"ף, תוכן הבאה זו של דברי הברייתא, שכן הרי"ף בהלכותיו, לפי דרכו⁹¹, הביא את ההלכה שבמשנה ו"דילג" על מקורה, על הברייתא⁹², ולפיכך ראה המחבר האלמוני לנכון להסבירה על ידי הבאת מקור ההלכה הנמצא בגמרא.

בדיבור הרביעי, המקיף את כל דף ג' של הכתב-יד⁹³, מזכיר המחבר את קושית "ה ר ב"⁹⁴. לוי לא ציין למי מכיון המחבר בתואר "הרב". אין לומר, שכיון לרבו ממש, הואיל והוא מזכיר את הלה בכינוי "רבנו" ובברכת החיים "ש"צ" (שמרתו צורו)⁹⁵, ואילו בהמשך דבריו בהזכירו את קושיתו של הרב הוא כותב "לקושיא אשר הקשה אותה ז"ל"⁹⁶.

ברם, העיון בדברי המחבר המביא את "קושית הרב" וכן את "הישוב לקושיא אשר הקשה אותה ז"ל" המעמיד את משנת "שנים אוחיון" בשני פנים⁹⁷, בהשוואה עם דברי הרי"ף בהלכותיו בראש מסכת בבא מציעא, מראה, שקושית "הרב" היא קושית הרי"ף ותירוצו הוא תירוץ הרי"ף, כלומר, שהרב כאן אינו אלא הרי"ף⁹⁸. ומאחר שהמחבר מזכיר את דבריו של הרמב"ם שבחיבורו "יד החזקה"⁹⁹ וכן אף את תשובת הרמב"ם ל"בני מרשיליא"¹⁰⁰, הרי שהיה מבני דורו הצעירים של הרמב"ם ואולי אף מתלמידיו, כלומר, המחבר חי שלושה או, כפי שגראה יותר, ארבעה דורות לאחר הרי"ף. והואיל ובדרך כלל הכינוי "הרב" וכיו"ב כלפי הרי"ף מצוי אצל תלמידיו בכל ספריהם ואילו בדורות הבאים רק בספרים המוסבים על הלכות הרי"ף¹⁰¹, הרי מתברר זה, שאינו מתלמידי הרי"ף

89 למעלה, עמ' 301.

90 ואכן רש"י בפירושו למשנה זו, ב"ק, סב, ע"ב, אינו מפרש את הטעם הזה, ששגוי בגמרא בו במקום, בעוד שאת הטעם להלכה אחרת שבאותה משנה, טעם הניתן אגב שקלא וטריא ובריחוק מקום מן המשנה בסוף סוגיית הגמרא, להלן, סט, ע"ב, הוא מביא.

91 ע"ל, הע' 35.

92 עי' הלכות הרי"ף, ב"ק, רפ"ז, סי' קכו — רס"י קכט (ד"ו, דף כו, ע"ב).

93 גנו"ק, סע"מ 143 — סע"מ 144.

94 שם, עמ' 144 (הפיוזור כאן הוא של לוי).

95 שם, עמ' 143 והע' א ; רע"מ 144.

96 שם, סע"מ 144.

97 שם.

98 השוה את הלכות הרי"ף, ראש מסכת ב"מ, סי' רלו (ד"ו, דף א, ע"ב).

99 עי' למעלה, והע' 79.

100 ע"ל, והע' 60.

101 עי' משי"כ למעלה, עמ' 304, והע' 118—119.

ומזכיר את הרי"ף בכינוי הרב, אינו אלא אחד מפרשניו, והדיבור הוא קטע מתוך ספר המוסב על הלכות הרי"ף.

אף נוסח דבריהם של חז"ל שבפירוש אלמוני זה נוסחו של הרי"ף הוא. הוא כותב: "...ניתני זוזי ממאן נקט לא צריכא דנקט מתרויהו מחד מדעתיה ומחד בעל כורחיה ולא ידע מיהו מדעתיה ומיהו בעל כורחיה הולכך זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה ופלגי לה לטלית ופלגי לה לדמי" ¹⁰². בגמרא שלפנינו נמצאים במסכת בבא מציעא, דף ב', ע"ב, רק הדברים הראשונים עד "הולכך", ואילו הדברים האחרונים מ"הולכך" ואילך הם דבריו של הרי"ף בהלכותיו לשם ¹⁰³. הרי אף מכאן ראייה לדבר, שדבריו של המחבר מוסבים על הלכות הרי"ף, אם כי ראייה גמורה אין כאן, שהרי אפשר, שבספרי הגמרא שלפני מחבר אלמוני זה היו אף דברים אלה, ולכאורה אף משמע כך מהמשך דבריו "כל הדברים האלה הם דברי רבנן סבוראי לא דברי התלמוד", ו"כל הדברים האלה" משמעו אף "הולכך" וכו', אלא מאחר שר' רנ"נ רבינוביץ בספרו דקדוקי סופרים לב"מ, שם, אינו מביא נוסח כזה משום מקום, ייתכן, שהמחבר האלמוני באמרו "כל הדברים" לא דייק בלשון או בא לגלות גם מקור לשונו של הרי"ף * ¹⁰³.

ה. שרידים מפסגת תשלום על הלכות הרי"ף למחבר אלמוני * ¹⁰⁴

בגנוי קדם של אותה שנה ¹⁰⁴ פירסם לוין גם "קונטרס בן ב' דפים" השייך לבבא מציעא שמצא "בכ"י הגניזה בקמברידג (G. 2.) וה"חסר ראשו וסופו ואמצעיתו בין דף א' לדף ב'" ¹⁰⁵. לוין שיער ש"קונטרס זה הוא קטע מ"ס' הדין" של ר' יהודה הברצלוני ופירסם אותו בשם זה בסימן שאלה: "קטע מחבורו של ר' יהודה הנשיא אלברצלוני (?) לב"מ" ¹⁰⁶. נימוקיו של לוין הם: א) "דרכו מעיד עליו שהוא קטע מחבורו הגדול של הנשיא ר' יהודה אלברצלוני לנויקין" שהוא מחזור אחרי דברי ההלכות (של הרי"ף) בכל מקום וכותב לשונו" (מגיד משנה ה' שבת פ"ז הט"ז) ב"דרך פירוש ופסק"; "במחלוקת הגאונים ותשובותיהם" (עי' אור החיים צד 50—449) ב) "כנראה שפסקא אחת מכאן הובאה בשטמ"ק בשם: "הר' יהודה אלברצלוני כתב בתשובה לרבי' האיי". ג) "כדרכו בכל ספריו להשתמש בלשון "לעניות דעתין", נמצא גם פה "לפום עניות דעתין". ¹⁰⁷.

102 גנוז"ק, סע"מ 143.

103 סי' רל"ו (ד"ו, דף א, רע"ב).

103* ועי' כיו"ב מה שהעיר הגאון ר' מאיר יונה זצ"ל בעיטור, אות כ, עניין כיס, ח"א, ווארשא תרמ"ה, ראש דף לט, הע' כה. ואי"ה עוד נאריך בעניינים אלה במאמר על "נוסחת הגמרא שלפני ר' יצחק בן אלפסי ונוסחאות בגמרא על פי הלכותיו".

103** בחלקו של סעיף זה, בשלילת ייחוסו של הקטע הנידון לר"י ברצלוני, הקדימני פרופ' ש' אברמסון, תרביץ, יח, עמ' 36, הע' 12 וכפי שכבר העירותי ב"תורה שבעל"פה", ה, תשכ"ג, עמ' עה, הע' 2.

104 שם, עמ' 99—102. 105 שם, רע"מ 99, בהקדמה. 106 שם, רע"מ 99. 107 שם, בהקדמה.

בשם זה "קטע מן הגניזה (לר"י הברצלוני ?) שפירסם לוין" מזכירו על פיו גם פרופ' שאול ליברמן¹⁰⁷.

אולם העיון בקטע מראה, שאין לייחס אותו לר' יהודה הברצלוני. מה שנוגע לנימוק האחרון של לוין הרי מלבד מה שביטוי זה — "לפום עניות דעתין" — הוא ביטוי שגור בספרות הרבנית בכלל, הנה במקרה שלנו אין זה לשונו של המחבר כלל. הקטע, שבו מופיע הביטוי הזה, הוא העתקה של דברי שאלה, שנשאלה מרב האיי גאון, המובאים על ידי המחבר האלמוני¹⁰⁸. זהו אפוא לשונם של השואלים לפני רב האיי גאון ואין ללמוד ממנו על המחבר. ואילו שני הנימוקים הראשונים של לוין לא זו בלבד שאין בהם ראיה להשערתו, אלא שיש בהם אף ראיה לסתור.

א. לא זו בלבד שמן העובדה שגם המחבר האלמוני וגם ר"י הברצלוני "מחזורים" אחרי דברי ההלכות של הרי"ף, אין להביא ראיה, שהמחבר הוא ר"י הברצלוני, שהרי הלכות הרי"ף — "תלמוד קטן" ו"הלכות רבתי"¹⁰⁹ — שימשו יסוד ודוגמה לספרות רחבה וענפה, אלא שהעיון בצורת ההבאה של דברי הרי"ף אצל שניהם מראה, שהמחבר אינו יכול להיות ר"י הברצלוני, והרי ר' יהודה הברצלוני מביא את דברי הרי"ף שאינם בגמרא בשם: "הגאון ר' יצחק"¹¹⁰, ואילו המחבר האלמוני אינו מזכיר את שמו של הרי"ף כלל¹¹¹.

ב. לא זו בלבד שמן העובדה, שגם המחבר האלמוני וגם ר"י הברצלוני מביאים תשובה של רב האיי גאון, אין להביא ראיה, שהמחבר הוא ר"י הברצלוני, שהרי ייתכן, ששניהם כאחד השתמשו במקור משותף או שהמחבר המאוחר הרי"ף הברצלוני השתמש בדבריו, אלא שהשוואת הקטע מדברי ר"י הברצלוני המובאים בשטה מקובצת עם הקטע המקביל בדברי המחבר האלמוני מראה, שהמחבר אינו יכול להיות ר"י הברצלוני. הרי חלק מדברי רב האיי, המובאים על ידי ר"י הברצלוני, אינם מובאים על ידי המחבר האלמוני ולהיפך, רוב דברי רב האיי, המובאים על ידי המחבר, לא הובאו על ידי ר"י הברצלוני בקטע שבשטה מקובצת.

יש להעיר, שאת הקטע מדברי ר"י הברצלוני הביא ר' בצלאל אשכנזי בשטה מקובצת לא ממקורם אלא מתוך חידושי הרמב"ן לב"מ במקום הגדון, ואמנם בחידושי הרמב"ן לב"מ, שנדפסו בירושלים בשנת תרפ"ט, נמצא הקטע הזה.

¹⁰⁷ תוספת ראשונים, ח"ב, רע"מ 126.

¹⁰⁸ ע"י שם, סע"מ 102.

¹⁰⁹ לשמות אלה — ע"י למעלה, סוף סרק א, סעיף 6, והע' 25.

¹¹⁰ הדוגמאות מרובות ביותר במקורות, שנוכרו להלן, הע' 121. לתיאורו של הרי"ף — אי"ה במ"א על "שיטות אלמוניות למסכת קידושין". ולאחרים מתוארו — ע"י מש"כ למעלה, עמ' 304, והע' 118—119.

¹¹¹ ע"י גנו"ק, שם, עמ' 101, הע' א; שם, עמ' 99, והע' ג; והדברים יתבררו להלן, והע' 136 והע' 140.

ר' בצלאל אשכנזי, שמה מקובצת לבי"מ, קר, ע"א . לשון השריד¹¹², ננוי קדם, פפר ה', עמ' 100 וז"ל הרמב"ן... והה"ר יהודה אל ברגלוני כתב תשובה לרבי' הא"י עיקר הדבר כי הלל הזקן ור' יוסי וכל אותם הזכורים שם ר"מ ור' יהודה וזולתם היו מדקדקים בלשון ההדיוטות שכותבין בשטרותיהן ודורשים אותם כמו שהם מדקדקים בד"ת ודורשין אותם ולא פשוטן אלא מדרשות אחרים כאותה האמורה להלן זה מדרש דרש ר' אלעזר ו' עזריה הבנים ירשו והבנות יזוגו וכו'¹¹³ עד ולא עשו בניהן ממזרין לפי שלא תפסו בהן קידושין לפי הלשון הזה אלא כשתכנס לחופה ודר' יוסי נמי דקאמר מקום שנהגו שכותבין לעשות כתובה מלוה גובה מלוה לכפול גובה מחצה מן הדין שכתובה לא נתנה ליגבות מחיים ויש לה דתות אחרים אבל מקום שנהגו שכותבים אותה בלשון מלוה דרש ר' יוסי לשון הדיוט ואמר כי נגבית כאשר תגבה מלוה.

אלו דברי הגאון :

ואמ' נמי שהשטרות של הדיוט הן ומי שדורש דבריהן הוא [דורש]¹¹⁴ שטריהן כן ואמ' לו דורש הדיוט וכל שבהקש לגבוה נקרא הדיוט כמו ששנינו רשות גבוה בכסף רשות הדיוט בחזקה אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט ושטרות ממון בהקש לדברי תורה נאמ' בהן. וקאל רבי' איצא... (= ואמר רבינו עוד...) ¹¹⁵

ואם העובדה, שבקטע מדברי ר"י הברצלוני שבחידושי הרמב"ן ועל פיו בשטה מקובצת אינם מובאים דברי רב הא"י המובאים על ידי המחבר האלמוני, אין בה ראיה גמורה, שהמחבר אינו ר"י הברצלוני, הואיל וייתכן, שהרמב"ן בחידושו קיצר את דברי ר"י

112 העתקתי את הקטע כפי שקראו לוין, אף שלעתים קריאתו צ"ע. 113 "עד" — כך גם בחידושי הרמב"ן לבי"מ, שם, ד"ה ר"מ. ו"עד" זה אומר : דרשני. יואל מילר בספרו "מפתח לתשובת הגאונים", סע"מ 233, סי' תלב, הביא את הקטע שבשטה מקובצת בהשמטת התיבה "עד" בלא להעיר על כך. נראה, שראה את התיבה "עד" כמיותרת. אולם ייתכן, שתיבה זו באה לסמן, שהרמב"ן או מי שקדמו קיצר את דברי ר"י הברצלוני ולא הביא אלא את הדרוש לו לעניינו. וצ"ע.

114 כך תיקן לוין.

115 הקטע הבא נמצא בשריד שלפנינו בערבית והוא קטוע מאד. אני דן בו על פי התרגום לעברית המובא על ידי לוין שם, סהע"מ, בהערה. ב"רבינו" כאן הכוונה לרב הא"י גאון הנזכר קודם לכן "רב הא"י ז"ל... ואמר נמי...". ועליו מוסב אפוא "ואמר רבינו עוד...". דברי "רבינו" כאן מתאימים לדברי רב הא"י המובאים בחידושי הרמב"ן לבי"מ, שם, ד"ה ומה. נראים הדברים, שדברי רב הא"י האחרונים, שבערבית, לקוחים מתוך ספרו של ר' יצחק בן גיאת, שקטע ממנו מובא לאחר סיום דברי רב הא"י. הפתיחה, שבה פותח ר"צ גיאת את דבריו "ואגהנו אומרים" (גנו"ק, שם), מראה, שתחילה הביא שיטה אחרת, שעליה הוא חולק והיא שיטת רב הא"י. נראה אפוא, שהפתיחות "ואמר רבינו עוד", "אמר רב" יצחק בן גיאת" הן פתיחותיו של המחבר האלמוני. ועי' להלן, הע' 123 והע' 165, וכן הע' 157.

הברצלוני¹¹⁶, הרי העובדה, שהמחבר האלמוני אינו מביא את כל דברי רב האיי המובאים על ידי ר"י הברצלוני בקטע שבחידושי הרמב"ן ועל פיו בשטה מקובצת אלא רק חלק מהן, מעידה, שהמחבר האלמוני אינו יכול להיות ר' יהודה הברצלוני¹¹⁷. ולא עוד אלא שכל אופיו של הספר, טיבו, לשונו ומקורותיו, שולל את אפשרות ההשערה, שהקטע שלפנינו הוא קטע מחיבורו של ר' יהודה הברצלוני.

א. המחבר האלמוני בקטעי ספרו שלפנינו רגיל להביא את דברי חז"ל בעלי התלמוד ואף דבריהם של הפוסקים שלפניו לא בשלימותם. רגיל הוא להביא רק חלק מהם, לעתים בתוספת הציון "וכו'", ואח"כ לפרשם¹¹⁸. ויש שהוא מביא התחלתו של דיבור שבגמרא בלא לפרשו כלל מתוך ציון, ש"דברים פשוטין הן"¹¹⁹, וכדרך הפרשנים¹²⁰. מכאן, שהקטעים שלפנינו הם שרידים מספר השייך לספרות הפרשנית.

לעומת זה הרי ספרו של ר' יהודה הברצלוני על שלושת חלקיו, ספר העתים לסדר מועד, ספר יחוס שאר בשר לסדר נשים וספר הדין לסדר נזיקין, הוא ספר השייך לא לספרות הפרשנית אלא לספרות הפסקנית. זהו ספר הלכות כדוגמת הלכות הרי"ף מתוך אריכות והרחבת יתר, כידוע, וכפי שאפשר להוכיח מתוך החלק של ספר העתים, שיצא לאור על ידי הרב ר"י שור¹²¹. ולפיכך נוהג ר"י הברצלוני להביא את דברי התלמוד או הפוסקים שלפניו לא בצורה מקוטעת מתוך תוספת ציון וכו' וכן נוהג הוא להביא אף דברים פשוטים, וכדרך הפוסקים¹²².

ב. המחבר האלמוני מביא את דברי קודמיו בלשונם שלהם אם בלשון הקודש — בארמית ואם בלשון ישמעאל בלא לתרגם את הקטעים שבערבית. אף לשון עצמו היא, כנראה, ערבית¹²³.

116 ועי' למעלה, הע' 113.

117 עי' העניין השלישי, שמובא על ידי המחבר האלמוני על שם רב האיי גאון ועי' חידושי הרמב"ן לב"מ, שם, ד"ה ומה והשוה שם ד"ה ר"מ. ועי' שוח"ה, ספר השטרות לר"י ברצלוני, עמ' 149, לעמ' XXV, שו' 12. ואכמ"ל.

118 הדוגמאות מרובות.

119 גנוי קדם, שם, סע"מ 99.

120 כך רגיל ר"ח בפירושו, כידוע, וכן אחרים.

121 קראקא תרס"ג. ולר"י הברצלוני עי', לפ"ש, שוח"ה, פירוש ספר יצירה לר"י הברצלוני, ברלין תרמ"ה, מבוא; במבוא של הרב י' שור, לספר הנ"ל; ר"ש אלבק, ספר האשכול, ח"א, ירושלים התרצ"ה, מבוא, עמ' לא ואילך; פרופ' ש' אסף, מדעי היהדות, ספר ב, ירושלים תרפ"ו, עמ' 16—19; ספרן של ראשונים, ירושלם תרצ"ה, סע"מ 2 — רע"מ 3; וכן למעלה, עמ' 94, עמ' 22 ואילך ועמ' 31. אגב, מה שנוגע לדברי אסף במדעי היהדות, שם, עמ' 18 על ה"ארי שבחבורה ומנו ר' שמואל בר' משה נ"ע", ש"ר' שמואל זה היה אחד הגדולים שבחכמי ישיבת נרבונה" — יש להעיר, שבביטוי "ארי שבחבורה" המכוון לגדול שבחבורת לוניל הידועה. עי' מה שכתבתי על חבורת לוניל למעלה, עמ' 19 ואילך ולר' שמואל בר' משה — עמ' 20, הע' 144 ולמעלה, עמ' 55 ואילך.

122 ועי' מה שהעירותי בקרית ספר, שנה כז, עמ' 339, ד"ה "לעתים דחוקים".

123 ללשונות הערביים הנמצאים בשריד שלפנינו עי' בגנוי קדם, שם, עמ' 100 והע' ד—ה; שם, סוף העמוד ובהערה; שם, עמ' 101, והע' ד—ה; וכן דברי הפירוש ודברי רב שמואל הכהן,

לעומת זה ר' יהודה הברצלוני, כידוע, כתב את חיבורו רק בלשון הקדש ואף את דברי קודמיו שנכתבו ערבית הוא מביא בתרגומם העברי¹²⁴.
ג. המחבר האלמוני רגיל להשתמש בפירושו של רש"י על התלמוד. יש שהוא מעתיק את דבריו של רש"י תיבה אחר תיבה¹²⁵, ויש שהוא מוסיף או מחסר, מקדים ומאחר תיבה או שתיים¹²⁶ ולפעמים שינויים אלה אינם אלא השינויים הרגילים בכי"י שונים של פירוש אחד, במקרה שלנו בין פירוש רש"י שבגמרא לבין פירוש רש"י שבהלכות הרי"ף¹²⁷.

לעומת זה ר' יהודה הברצלוני אינו משתמש בפירושי רש"י כלל.
אמנם ייתכן, שגם המחבר האלמוני לא השתמש בפירושי רש"י דווקא, אלא בפירושי אשכנז הקדומים, שמהם שאב אף רש"י, אולם מלבד מה שהשוואת הלשונות של המחבר עם אלה של רש"י מטה את הדעת להניח שהמחבר השתמש בפירושי רש"י עצמו, הרי ר"י הברצלוני אינו רגיל להשתמש לא בפירושי רש"י ואף לא בפירושי אשכנז הקדומים.
לאחר כל האמור ברור אפוא, שהקטעים שלפנינו אינם שריד מחיבורו של ר"י הברצלוני. לדעתי הקטעים שלפנינו אינם אלא שריד מספר תשלום על הלכות הרי"ף.
אמנם אף שריד זה הוא קטן מאד "בן ב' דפים" וקטוע מאד, הוא קטוע הן בראשו, הן בסופו והן באמצעו, הדף השני אינו המשכו הישר של הדף הראשון, כפי שכבר הרגיש לוין¹²⁸. הדף הראשון שייך לבבא מציעא, ק"ד ע"א¹²⁹, והשני לב"מ, שם, סע"ב¹³⁰ ולפיכך לא קל לעמוד על טיבו; אולם אף על פי כן אפשר לקבוע, ללא ספק, שזהו שריד מספר תשלום על הלכות הרי"ף ומן הטעמים הבאים:

שם, עמ' 102 ובהערה. הלשונות הערביים הבאים בצורה מנומרת בתוך לשון הקדש. ומה שנוגע ללשון עצמו שהיא, כנראה, ערבית — עי' מה שכתבתי למעלה, הע' 115, על פתיחותיו בערבית. וכן גראה מן הקטע, שדן ב"הבדל בין שטר כס ושטר עיסקא" (גנו"ק, עמ' 102, ותרגום לעברית שם, בהערה). הקטע כתוב ערבית, ומשמעות הלשון "לפי מה שהקדמנו" (עיי"ש) היא, שהקטע מדברי עצמו הוא. אולם עדיין צ"ע. ועיין להלן, הע' 165 והע' 157.
124 עי' למעלה, הע' 121. וכן ס' השטרות של ר"י הברצלוני, שי"ל ע"י שוח"ה, ברלין תרנ"ט.
125 השוה גנו"ק, שם, סע"מ 99, ד"ה הכירה לרש"י לב"מ, קד, ע"א, מתני', ד"ה דובירה. ועי' גם להלן, הע' 126—127.

126 השוה שתי השורות הראשונות מן הקטע השני (דף ב, ע"א) של הכ"י, גנו"ק, שם, רע"מ 101 לרש"י לב"מ, קד, סע"ב, ד"ה ואם מתי וכן גנו"ק, שם, ד"ה רבא לרש"י שם, ד"ה להכי. אולם קשה לקבוע, אם כל השינויים הם שינויים בכוונה מצד המחבר או שמא במשך הדורות חלו שינויים בפירושו של רש"י, והשוה במקומות אלה גם פירוש"י שבהלכות הרי"ף. ועי' גם להלן, הע' 127.

127 כך, למשל, אצל המחבר האלמוני, גנו"ק, שם, עמ' 101, שו' 5 מדף ב של הכ"י "מטלטלין" ואילו ברש"י שלפנינו בגמרא לב"מ שם, ד"ה להכי "כמטלטלין". לוין תיקן בגנו"ק שם "[כ]מטלטלין". אבל כך — "מטלטלין" — כתוב אף ברש"י שבהלכות הרי"ף לב"מ, פ"ט, רס"י תקמט (ד"ו, דף סב, ע"א). ועי' גם להלן, הע' 167. וכן להלן, והע' 152.

128 גנו"ק, שם, רע"מ 99, בהקדמה.

129 שם, עמ' 99 — רע"מ 101.

130 שם, רע"מ 101 — סע"מ 102.

א. יש שהמחבר האלמוני מפרש מאמר הנמצא לא במסכת בבא מציעא אלא במסכת אחרת. בפירושו לב"מ, ק"ד, סע"ב, הוא מביא דברי פירוש וכן דברי רב שמואל הכהן ותשובת רב האיי גאון העסוקים במאמר הנמצא בגמרא במסכת בבא בתרא, דף ע' ע"ב¹³¹. והנה, מאמר זה ממסכת בבא בתרא הובא על ידי הרי"ף, לפי דרכו¹³², בהלכותיו לבבא מציעא כאן ובאותו מקום ובאותו לשון, שבהם הוא מובא על ידי המחבר האלמוני דיוקה¹³³.

ב. לעתים מפרש המחבר האלמוני אף לשונות, שאינם בגמרא כלל ובצורה מקוצרת בתוספת ציון "כול", המראה, שהמחבר ברור לו, שלשון זה, שהוא בא לפרשו, ידוע ללומד ולפיכך אין צורך להביאו בשלימותו. בפירושו לב"מ, ק"ד, סע"ב, הוא מפרש את הלשון "והילכת' כרבא בהני תרתי הילכא תא הילכך אי איכא שהדי דהני מטלטלי כול"¹³⁴, וכן כיו"ב¹³⁵.

והנה, לשון זה הוא לשונו של הרי"ף בהלכותיו¹³⁶, וכן כיו"ב¹³⁷.

ג. המחבר האלמוני רגיל להביא את דברי התוספתא, שאינם שנויים בגמרא. והנה, בשעה שהוא מביא הלכה השנויה בתוספתא במסכת דמאי הוא מסתפק בהבאת התחלתה בלבד¹³⁸, ואילו את ההלכות השנויות בתוספתא במסכת בבא מציעא, בפרק שהוא עומד בו, הוא מביא בשלימותן דיוקה¹³⁹.

והנה, התוספתא ממסכת דמאי מובאת על ידי הרי"ף, לפי דרכו, בהלכותיו בשלימותה¹⁴⁰, והואיל והמחבר האלמוני כתב את ספרו על הלכות הרי"ף, לפיכך היה יכול להסתפק בציון התחלתה בלבד, בשעה שהתוספתות ממסכת ב"מ אינן מובאות בהלכות הרי"ף ולפיכך היה צריך להביאן בשלימותן¹⁴¹.

131 גנו"ק, עמ' 102.

132 עי' למעלה, הע' 35.

133 עי' הלכות הרי"ף, ב"מ, פרק ט, ראש סי' תקנ (ד"ו, דף סב, סוף ע"א).

134 גנו"ק, עמ' 101, והע' א (ועי' להלן, הע' 136).

135 עי' גם למעלה, אות א והע' 131 וכן להלן, אות ג והע' 138.

136 עי' הלכות הרי"ף, ב"מ, פ"ט, סי' תקמט (ד"ו, דף סב, סע"א). כאן הרגיש לוין, שלשון זה נמצא בהלכות הרי"ף ואף השלים בהערה את דברי המחבר על פיהן (עי' גנו"ק, עמ' 101, הע' א), אלא שהוא הסיק מכאן, שהמחבר הוא ר"י הברצלוני "שהוא מחזיר אחר דברי ההלכות (של הרי"ף) בכל מקום וכותב לשונו" (שם, רע"מ 99), וכנ"ל.

137 עי' למעלה, אות א והע' 133 וכן להלן אות ג והע' 140.

138 גנו"ק, עמ' 99 והע' ג (ועי' להלן, הע' 140).

139 גנו"ק, עמ' 99, הע' ב והע' ד.

140 עי' הלכות הרי"ף, ב"מ, פ"ט, סי' תקמב (ד"ו, דף ס, סע"ב — סא, רע"א). ועי"ל, הע' 35. אף כאן הרגיש לוין, שדברים אלה שנויים "בריי"ף" (גנו"ק עמ' 99, הע' ג), אלא שהוא הסיק מכאן, שהמחבר הוא ר"י הברצלוני, כנ"ל, הע' 136.

141 עי' הלכות הרי"ף, שם, סי' תקמד (ד"ו, דף סא סע"א) בהשוואה לגנו"ק, סע"מ 99. ולדרכו זו של המחבר עי' להלן, והע' 146.

ד. בגמרא מס' בבא מציעא, ק"ד, ע"א, לאחר המשנה "המקבל שדה מחברו והובירה", נאמר: "ר' מאיר היה דורש לשון הדיוט דתניא ר' מאיר אומר אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא". המחבר האלמוני בפירושו לאחר המשנה הנ"ל מביא את דברי ר' מאיר בלשון זו: "תניא ר' מאיר היה דורש לשון הדיוט אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא"^{141א}. צורה זו של הבאת דברי ר' מאיר, השונה מצורת הבאתם בגמרא, כלומר, צורה שיש בה מן הקיצור והשילוב, היא אפיינית לדרכו של הרי"ף בהלכותיו^{141ב}. אמנם בהלכות הרי"ף שלפנינו, במקום הנדון, חסרה הברייתא של ר' מאיר לגמרי ומיד אחרי המשנה הנ"ל באה — ובצורה בלתי מקוצרת — ברייתא אחרת "רבי יוסי היה דורש לשון הדיוט" וכו', שבגמרא במקום הנ"ל, רע"ב, היא שנויה עם ברייתות אחרות רק אחרי הברייתא של ר' מאיר^{141ג}, אולם נראים הדברים, שהרי"ף בהלכותיו במקום הנ"ל הביא ברייתא זו, וגוססת ההלכות שלפנינו לקויה בחסר, שהרי:

1. ר' רנ"ג ראבינוביץ מעיד, שבכתב יד של הלכות הרי"ף שנויה בין המשנה לבין הברייתא של ר' יוסי הברייתא של ר' מאיר ובלשון זה: "תניא ר' [מאיר] היה דורש לשון הדיוט אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא"^{141ד}.

2. אף בנוסחה של הלכות הרי"ף, שהיתה לפני הרא"ש, היתה, כנראה, גירסה זו. הספר פסקי הרא"ש הוא אחד הספרים, שנתחברו על דרך הרי"ף, כפי שיבואר, בסיוע שמים, במאמר אחר. הרא"ש בספרו זה רגיל להעתיק את דברי הגמרא מתוך הלכות הרי"ף עד כדי כך, שלעתים נראה, שספרו אינו חיבור עצמאי על דרך הרי"ף, אלא פירוש על הלכות הרי"ף^{141ה}. והנה, מאחר שהרא"ש בפסקיו לב"מ, פ"ט, סי' ג', מביא את הברייתא של ר' מאיר לא בצורה שהיא שנויה בגמרא, אלא בצורה המקוצרת והמשולבת, שהיא אפיינית לדרך הרי"ף ושבה היא שנויה בכתב יד של הלכות הרי"ף הנ"ל, הרי שהעתיקה מהלכות הרי"ף.

3. אף הסברא מחייבת, שהרי"ף בהלכותיו הביא את הברייתא הנ"ל. בהלכות הרי"ף שלפנינו שנויה אחרי המשנה הנ"ל הברייתא של ר' יוסי כנ"ל. וקשה להבין מהו הקשר שבין עניין הברייתא של ר' יוסי לבין עניין משנתנו ולמה הביאה הרי"ף כאן. אולם אם נגית, שבהלכות הרי"ף היתה אחרי המשנה הברייתא "תניא ר' מאיר היה דורש לשון

141א גנז"ק, עמ' 100.

141ב עי' לפ"ש, למעלה, הע' 35.

141ג עי' הלכות הרי"ף, ב"מ, פ"ט, סי' תקמז—תקמה (ד"ז, דף סא, סע"א) בהשואה לגמרא ב"מ, קד, ע"א—ע"ב ועי"ל, הע' 35.

141ד דקדוקי סופרים לב"מ, שם, סע"ב 303, סה"ע פ. השם "מאיר" חסר בכ"י והוסיפו בעל דקדוקי סופרים שם. יש להעיר, שמשם משמע, שגם הברייתא של ר' יוסי הובאה בצורה אחרת משלפנינו ומ"מ היא מתחילה "תניא" ר' יוסי וכו' ולא "ר' יוסי" וכו'. וצ"ע, ואכמ"ל. 141ה עי' מש"כ רש"ח קוק ז"ל בקרית ספר, שנה יח, עמ' 105—106. ולספרים "על דרך הרי"ף עי', לפ"ש, למעלה, בראש המאמר ולהלן בפרק ז.

הדיוט" וכי' כמו בכתב יד שהיה לפני ר' רנ"נ רבינוביץ וכנראה גם לפני הרא"ש, יובן ההמשך "[תניא] רבי יוסי היה דורש לשון הדיוט" וכי' ¹⁴¹.

מכל האמור יוצא, שהמחבר האלמוני בבואו לפרש את הברייתא של ר' מאיר יסד את דבריו לא על הברייתא שבגמרא, אלא על הברייתא שבהלכות הרי"ף, כלומר, ספרו הוא פירוש להלכות הרי"ף.

אמנם אפשר לומר, שברייתא זו היתה חסרה בנוסחה של הלכות הרי"ף שלפניו כמו שהיא חסרה לפנינו וכמו שהיתה חסרה, כנראה, גם לפני בעל נימוקי יוסף ¹⁴², והשנוי בצורת הברייתא מצורתה שבגמרא יכול להתבאר על ידי ההנחה, שהמחבר העתיק אותה מתוך פירושו של רבנו חננאל יחד עם פירושו של ר"ח לברייתא זו המובא על ידו ¹⁴³ ואהר"ח, כידוע, רגיל היה לקצר ולסכם את דברי הגמרא, אבל דרך זו, להעתיק את הברייתא מן הרי"ח ולא מן הגמרא, אינה מסתברת אלא אם הספר האלמוני מוסב על הלכות הרי"ף, שבהן היתה ברייתא זו חסרה.

יש להעיר, שהמחבר האלמוני רגיל, כדרכם של רוב המפרשים, להביא בראש דיבורו את התחלת דברי הגמרא, שאותם הוא בא לפרש, שבהם הוא דן או שאותם הוא מוכיר ולרוב אף לציין "כול" ¹⁴⁴. והנה במקום הנ"ל בבואו לפרש את דבריו של ר' מאיר לברייתא הנ"ל, אין הוא מסתפק בהבאת התחלתם של דברי ר"מ, אלא מביאם בשלימותם ¹⁴⁵. סטייה זו יכולה להסתבר בשני אופנים בהתאם לשתי ההסברות שלמעלה בדבר גירסתו בהלכות הרי"ף. במקרה א', שהברייתא היתה בהלכות הרי"ף שלפניו, יש להניח, שהביא את הברייתא בשלימותה, משום שהיא קצרה, ואילו במקרה ב', שהברייתא היתה חסרה בהלכות הרי"ף שלפניו, הרי שלא יכול היה להסתפק בהבאת התיבות הראשונות בלבד, אלא מוכרח היה להביא את הברייתא בשלימותה ¹⁴⁶. מכל מקום אין ספק, שהספר האלמוני אינו פירוש לגמרא, אלא ספר על הלכות הרי"ף.

אולם, לדעתי, ניתן לומר שספר זה אינו רק פירוש להלכות הרי"ף, אלא ספר תשלום להלכות הרי"ף, הכולל גם פירושים גם תוספות וגם השגות לדברי הרי"ף. הספר כולל תוספות להלכות הרי"ף: המחבר האלמוני מביא ומפרש קטעים מדברי חז"ל, שאינם נמצאים בגמרא אלא בתוספתא ¹⁴⁷, ואולי אף מדברי חז"ל, השנויים בגמרא, שהרי"ף בהלכותיו לא הביאם, כנ"ל ¹⁴⁸.

141 עי' למעלה, הע' 141ד.

142 עי' גמ"י לרי"ף, שם, סע"א, ד"ה גרסי' בגמרא.

143 גמ"י, עמ' 100.

144 גמ"י, עמ' 99, שו' 1; שו' 5; שו' 12; שו' 14; ובלי "כול" שם, עמ' 101, שו' 5—6, ד"ה רבא.

145 עי' למעלה והע' 141א.

146 לדרכו זו של המחבר עי' להלן, והע' 146—147.

147 עי' למעלה, אות ג, והע' 139 והע' 141.

148 עי' למעלה, אות ד, והע' 144—145.

הספר כולל גם השגות על הלכות הרי"ף: המחבר מביא לא רק תוספות לדברי הרי"ף ופירושים לדברי הרי"ף ההולמים את שיטת הרי"ף, אלא אף פירושים ופסקים, שיש בהם משום חלוקה על דעת הרי"ף¹⁴⁸.

גדולה מזו, כיוונו הפסקני של הספר האלמוני מובהק יותר מכיוונו הפרשני. המחבר האלמוני מאריך בפירושו באותו מקום, שבו הוא רוצה לברר הלכה או טעמה של הלכה¹⁴⁹, ואילו במקום אחר הוא מסתפק בציון "דברים פשוטים הן"¹⁵⁰, אף שרש"י בפירושו לתלמוד, שממנו השפע המחבר אלמוני זה כנ"ל¹⁵¹, מצא לנכון לפרשו¹⁵². ייתכן, שמכאן אף הסבר להבדלים מסויימים שבין פירושו לבין פירוש רש"י¹⁵², אלא שבעניין זה קשה לקבוע דבר מסויים על סמך הקטע הקטן שלפנינו.

מה שנוגע לזהותו של המחבר, תקופתו ומקומו קשה לקבוע משהו ברור על יסוד הקטעים הקטועים שלפנינו. יש מקום להשערות בלבד.

בנוגע למקומו יש להניח, שהמחבר חי באחת מארצות המזרח התיכון וללא ספק בארץ, שלשון ישמעאל היתה בה לשון מדוברת. המחבר, הרגיל להביא את המקורות בלשונם, מביא מקורות שונים בערבית, מלבד מה שאף לשון עצמו היתה, כנראה, אף היא ערבית, כפי שראינו למעלה¹⁵³. אף מקורותיו מראים על כך. הוא רגיל להשתמש במקורות

148 ע'י גנז"ק, עמ' 101—102.

149 המחבר האלמוני מביא לא רק תוספתא המפרטת הלכות (גנז"ק, עמ' 99, והע' ב ד) אלא הוא אף דן בשתי הגירסות שבתוספתא כדי להסיק מהן על הבדל הלכתי שביניהן (שם, רע"מ 100. ועי' מש"כ פרופ' שאול ליברמן, תוספת ראשונים, ח"ב, עמ' 126, ד"ה אישלים). כן הוא מביא פירושיהם של קודמיו לא רק עד כמה שהם נוגעים לפשטם של דברים, אלא אף כשיש בהם משום הסבר לניגוד בין דעת ר' מאיר במקום הנדון כאן לבין דעתו במקום אחר בתלמוד (גנז"ק, עמ' 100, "פי' רב' חננ' ז"ל..."). ועיי"ש הע' ב; הוא מביא לא רק את לשון פירושו של רב האי גאון ל'לשון הדיוט' (שם, "רב האי ז"ל..."), אלא אף את הסיוע להסבר זה ממסכת קידושין (שם, "ואמ' גמי..."); ויש שהוא מביא דברי קדמונים שונים ואף שיטות שונות ומנוגדות בעניין אחד (ע'י שם, סהע"מ — רע"מ 101 "וקאל רבי' איצא... קאל רב' יצחק בן גיאת..."). וברע"מ 101 נפסק הדיון באמצעו; ועי' שם, עמ' 101, דברי רב האי משתי תשובות לעניין עיסקא פלגא מלוה ופלגא פקדון; וכן שם עמ' 102 דברי הפירוש בערבית, דברי רב שמואל הכהן ותשובת רב האי לעניין שטר כיס וקטע זה נפסק בסע"מ 102 באמצע השאלה לרב האי). וכל הדיונים הנ"ל נוגעים לענין הלכה.

150 גנז"ק, עמ' 99.

151 ע'י למעלה, והע' 125—127.

152 ע'י פירש"י לב"מ, קד, רע"א, ד"ה שמא, ד"ה לתך וד"ה אמר לו, והשוה גם אותם דיבורים ברש"י שבהלכות הרי"ף, שם, סי' תקמג (ד"ו, דף סא, רע"א). ועי' גם רש"י שבהלכות רי"ף, שם, ד"ה פירות קצובין, שם מפורש מה שלא פורש על ידי המחבר האלמוני בגנז"ק, עמ' 99. ובנוגע לרש"י שבהלכות הרי"ף — אי"ה במ"א.

152א ע'י גנז"ק, עמ' 99, בראש הקטע והשוה רש"י לב"מ, קד, רע"א, ד"ה משכחת וד' מכהן.

153 ע'י למעלה, והע' 123, ולהלן, הע' 165.

מתחומי תורה שונים. הוא משתמש בדברי הגאונים¹⁵⁴. בפירושי רבנו חננאל¹⁵⁵ וגם בפירושיהם של הראשונים הן מן התחום הצרפתי¹⁵⁶ והן מן התחום הספרדי¹⁵⁷, תופעה המצויה במיוחד בארצות המזרח התיכון, כפי שהעירותי במ"א¹⁵⁸.

מה שנוגע לזמנו יש לשער, שהמחבר חי, לפחות, כשלושה דורות לאחר הרי"ף, שהרי הוא רגיל להשתמש בפירושי רש"י¹⁵⁹, שהיו נפוצים בתחום ארצות המזרח התיכון רק מזמנו של ר' אברהם בנו של הרמב"ם ואילך¹⁶⁰.

לאחר שגתברר טיבו של הספר ומקומו של המחבר, עולה על הדעת ההשערה, שקטעים אלה של ספר תשלום להלכות הרי"ף, פרק ט' ממסכת בבא מציעא, שייכים לאותו הספר, שקטעים ממנו לסוף פרק ז' ולראש פרק ח' ממסכת זו נתפרסמו על ידי פרופ' לוי גינצבורג¹⁶¹ ושאף הוא אינו אלא ספר על הלכות הרי"ף, כפי שהוכחתי במ"א¹⁶², שכן בשני הספרים ישנן כמה תופעות דומות¹⁶³; אלא שיש מקום להיסוס, מאחר שקיימים

154 בדברי רב האי — עי' גנו"ק, שם, עמ' 100 (שלוש פעמים: "רב האי" וכו', "ואמ' גמ" וכו', "וקאל רבי איצא" וכו' — ולהבאה האחרונה עי' מה שהעירותי למעלה, הע' 115); עמ' 101 (שתי פעמים: "ואמ' רב האי ז"ל" וכו', "והשיב בתשובה אחרת" וכו'); ועמ' 102 ("וגשאל מרב' האי ז"ל"). וכן בדברי "רב שמואל הכהן ז"ל" — שם (אבל ייתכן, שדברי האחרון הובאו על ידו מכלי שני — ועי' מש"כ להלן, הע' 165 והע' 157).

155 גנו"ק, עמ' 100 והע' ב. ועי' גם מה שהעירותי להלן, הע' 165.

156 עי' למעלה, והע' 125—127.

157 כגון ר' יצחק בן גיאת (גנו"ק, סע"מ 100 — רע"מ 101. ונראים הדברים, שקטע זה לקוח מפירושו של ר' יצחק בן גיאת, שנכתב ערבית ולא מספר ההלכות שלו, שנכתב ארמית; ואם כן, יש לצרף הבאה זו לרשימת ההבאות מפירושו של רי"צ גיאת, שניחנה על ידי אסף בתרביץ, שנה ג, עמ' 214, הע' 6, ועי' גם מה שהעירותי למעלה, עמ' 305, הע' 120). ועיין מש"כ למעלה, הע' 115. ואם הקטע של "ההבדל בין שטר כיס ושטר עיסקא" שבערבית (גנו"ק, עמ' 102) אינו משל המחבר (עי' להלן, הע' 165), הרי ייתכן, שאף הוא לקוח מפירושו של ר' יצחק בן גיאת. ואם השערה זו נכונה, יש להניח, שאף דברי "רב שמואל הכהן ז"ל" שם לקוחים מפירושו של רי"צ גיאת, וכמש"כ כיו"ב למעלה, הע' 115, לעניין דברי רב האי שבערבית.

158 עי' למעלה, עמ' 306, הע' 133.

159 עי' למעלה, והע' 125—127.

160 עי' מה שהעירותי למעלה, עמ' 304, והע' 116; ועי' גם מש"כ למעלה, עמ' 30, אות א.

161 גנוי שכטר, ספר ב, עמ' 383—394.

162 עי' למעלה, עמ' 296 ואילך.

163 מלבד בעצם דרך חיבוריהם על הלכות הרי"ף בפרשם את דברי הרי"ף, דרך של ספר תשלום הכולל גם פירושים וגם השלמות לדברי הרי"ף וכנראה גם השגות על דבריו, שניהם שווים בשימוש במקורות דומים מן התחום הצרפתי והספרדי גם יחד; שניהם מצתיקים את פירושי רש"י בלא להזכירו, שניהם עוברים משפה לשפה, ולשון הקודש, ארמית ולשון ישמעאל משמשות אצלם בערבוביה, שניהם מביאים כמה קדמונים לעניין אחד; ועוד כיו"ב.

גם הבדלים ידועים ביניהם¹⁶⁴, ובכלל קשה לדון על זהותם של שני הספרים על יסוד הקטעים הקטנים שלפנינו¹⁶⁵.

לאחר שנתברר, ששריד זה הוא קטע מספר על הלכות הרי"ף, אפשר לעמוד על פיו על הגירסה הנכונה בספרו של הרי"ף¹⁶⁶. ולאחר שנתברר, שמחבר הספר השתמש הרבה בפירושי רש"י, אפשר להיעזר על ידו גם בקריאה הנכונה בפירוש רש"י¹⁶⁷.

ו. פירוש ר"י הזקן להלכות הרי"ף?

ר' אביגדור אפטוביצר ע"ה בספרו הגדול "מבוא לראבי"ה" מונה בשני מקומות בין רבותינו הראשונים, שכתבו פירושים על הלכות הרי"ף גם את "ר"י הזקן בעל התוספות".

164 בשריד שבגנוזי שכטר מציין המחבר האלמוני במקום שמביא לשון הרי"ף שאינו בגמרא, שזהו לשון הרי"ף "וכתב רבנו הרב ז"ל בהלכות שלו...". (גנו"ש, ספר ב, סע"מ 390), וכן במקום שמביא את דברי הרי"ף ממקום אחר בהלכותיו "כתב רבנן הרב ז"ל בפרק המפקיד...". (שם, עמ' 386, שו" 4), ואילו בשריד שלפנינו שבגנוזי קדם אין הוא מציין את לשון הרי"ף שאינו בגמרא שזהו לשונו של הרי"ף; בשריד שבגנוזי נזכר ר' יצחק בר' יהודה אבן גיאת תמיד בשמו ושם אביו בלבד "ר' יצחק בן יהודה" (גנו"ש, שם, רע"מ 383; רע"מ 387; עמ' 389; ורע"מ 391), ואילו בשריד שבגנוזי הוא נזכר בשם הלוי "רב" יצחק בן גיאת (גנו"ק, סע"מ 100 — רע"מ 101); ועוד כיו"ב, ועיין להלן, הע' 165.

165 כך, למשל, קשה לקבוע אם לשון עצמו היתה לשון הגמרא או לשון ישמעאל. ממה שהוא פותח את דברי רב האיי בלשון "וקאל רבי איצא" (גנו"ק, סע"מ 100) ואת דברי רי"צ גיאת "קאל רב" יצחק בן גיאת" (שם) כנ"ל, הע' 115, וממה שהוא מפרש בערבית את "ההבדל בין שטר כיס ושטר עיסקא" (גנו"ק, עמ' 102) משמע, שלשונו היתה לשון ישמעאל כנ"ל, הע' 123; ואילו מן העובדה, שהוא מפרש בלשון גמרא את דברי הרי"ף (גנו"ק, עמ' 101, ד"ה והילכת') וכן ממה שמעיר על דברי התלמוד "דברים פשוטין הן" (שם, סע"מ 99) משמע, שלשונו היתה לשון הקודש, לשון הגמרא. ואולם מאחר שהוא רגיל להעתיק את דברי רש"י בלא להזכירו, כפי שהעירותי למעלה, והע' 125—127, הרי ייתכן מאד, שכך נהג גם כלפי דבריהם של ראשונים אחרים וגם יתר הפירושים, שנאמרו בסתם, הן בלשון הקודש והן בלשון ישמעאל, הועתקו על ידו מספריהם של חכמים שקדמוהו, ואף ציונו הנ"ל "דברים פשוטין הן" הועתק על ידו מפירושו של רבנו חננאל, שרגיל היה בביטוי זה, כידוע. ואם כן, הרי שאין להסיק מכל אלה על לשון עצמו. כמו כן ייתכן, שבמקום שמצא את דבריו של הקדמון שלפניו כתובים בלשון הקודש כגון דבריו של רבנו חננאל, אף הוא פתח להם פתיחה בלשון זו כמו "פי' רב' חננ' ז"ל" (גנו"ק, עמ' 100), ואילו במקום שמצא את דבריו של הלה כתובים בלשון ישמעאל, כגון דבריהם של רב האיי ושל רי"צ גיאת, אף הוא פתח להם פתיחה באותה לשון "וקאל רבי איצא" ו"קאל רב" יצחק בן גיאת" כנ"ל, וכן בהביעו דיעה שבה הסתמך על דברי גאון שנאמרו בערבית, כגון "רב שמואל הכהן ז"ל" (גנו"ק, סע"מ 102), השתמש גם הוא באותה לשון כמו בעניין "ההבדל בין שטר כיס ושטר עיסקא" כנ"ל. וצ"ע.

166 כך יש שרצו למחוק את שלש התיבות שבמשנה "ומשוכה בה הובירה" ולגרוס "והובירה" וכמו שבגמרא (עי' הלכות הרי"ף, ב"מ, פ"ט, ס"י תקמ"ד, ד"ו, דף ס"א, ע"א, אות א' וב' ועי' דק"ס לב"מ, עמ' 303, אות ע'. ועי' גם מש"כ למעלה, אות ד והע' 141 ואילך. "הבירה" — כחוב בקטע האלמוני שלפנינו (גנו"ק, שם, סע"מ 99). ועי' גם מש"כ למעלה, אות ד והע' 141 ואילך.

167 עי' בהגהות מא"י, שמוסיף על דברי רש"י שבר"ף שם, ס"י תקמ"ט, ד"ו, דף ס"ב, ע"א, ד"ה ואם מת, את התיבה "לוה" (שם, אות ו), ובמקום "מטלטלין" הוא גורס "כמטלטלין" (שם, אות ז), ושני התיקונים נמצאים ברש"י שבגמרא ב"מ, קר, סע"ב, ד"ה להכי; אולם כך,